

**Петрук А. М.**

Житомирський державний  
університет імені Івана Франка

**ОСОБЛИВОСТІ ПОХОВАНЬ СКІФСЬКИХ АМАЗОНОК**

У статті розглядаються особливості поховального обряду скіфських амазонок VII–III ст. до н. е. на території Північного Причорномор'я. Проаналізовано типи поховальних споруд (підкурганні та ґрунтові могили, ями з підбоями, катакомби), особливості облаштування курганів, рівчаків, тризни та внутрішнього оздоблення могил. Особливу увагу приділено по-

ложенню тіла небіжчиць (випростане на спині, зігнуті ноги, сидяча поза), орієнтації поховань та варіаціям цих елементів залежно від регіону.

**Ключові слова:** скіфські амазонки, поховальний обряд, кургани, скіфи, Північне Причорномор'я.

Скіфські племена відігравали велику роль в історії Східної Європи, зокрема в історії України. За час панування в східноєвропейських степах вони лишили по собі велику кількість пам'яток, переважно курганних поховань. Вивчаючи поховальні обряди, можна простежити становлення археологічної культури, її розвиток і зміну іншою або іншими археологічними культурами. При зміні однієї археологічної культури іншою можлива повна або часткова зміна поховального обряду. Тому на сучасному етапі розвитку історичної та культурологічної наук, коли археологічні відкриття і надалі подають новий і цікавий матеріал, є актуальною і необхідною інтерпретація та узагальнення особливостей поховального обряду скіфів, зокрема скіфських амазонок.

Наукова проблема особливостей поховань скіфських амазонок неодноразово ставала об'єктом зацікавленості наукової спільноти. Найбільш відомими дослідниками у цій сфері є С. Бессонова [1; 2], Б. Граков [3], В. Ольховський [4], О. Фіалко [5; 6; 7]. Метою нашої роботи є аналіз особливостей поховань скіфських амазонок.

Якщо говорити безпосередньо про поховання амазонок, то варто зазначити, що в них переважають саме підкурганні поховання, однак зустрічаються і ґрунтові. Насипи на курганах робили із землі. Про висоту курганів амазонок важко говорити, адже значну частину було пошкоджено до проведення розкопок, але переважно висота сягала 1-2 м, але вищих, ніж за 2 м зустрічається дуже мало, зокрема в Подонні – 3 м, Подністров'ї – 4,08 м, курган біля с. Журавка – 7,9 м, курган біля с. Бобриця – 5 м. В оформленні поховальної споруди є така особливість, що курган оточували рівчаком, який ніби відгороджує простір мертвого від реального світу. Такі рови характерні для більшості поховань амазонок. В розрізі вони мали трикутну, трапеційну, напівкруглу форму. Ці рівчаки могли бути суцільними або із материковими перемичками. Ширина перемичок підбирається відповідно до ширини рову, найпоширеніша ширина – 1, 5-3 м, найбільша ширина – 4,5 м, глибина таких ровів – до 1,2 м, а ширина – до 1,5 м [3, с. 53].

Характеризуючи поховальний обряд амазонок, не варто оминати і характеристики тризни, яка є завершальним етапом поховального обряду. Найчастіше залишки від неї лишаються в ровах, проте є випадках, коли вона зустрічалась в насипі безпосередньо. Тризну скла-

дають залишки поминальної їжі, кістки тварин, посуд, іноді є уламки ліпної кераміки, але досить рідко зустрічається гончарний чи чорнолаковий посуд. Найбільша різноманітність складу тризни зосереджена в степовій частині. Соціальний статус похованого можна простежити і через склад тризни, що несе в собі цінну інформацію [3, с. 89].

Досить важливим є питання про послідовність спорудження могил амазонок в курганах ряду могильників, проте вирішення цього питання ускладнюється через те, що насипів або не робили, або вони надто малі, тому під час розкопок археологи робили лише одну центральну бровку. Відповідно поховання, які були в центрі – основні, а інші – впускні, якщо вірити планіграфії. Проте деякі науковці дотримуються тієї думки, що так звані «впускні» поховання є бічними і синхронними в часі з центральним похованням [7, с. 53].

Характеризуючи тип поховальних споруд скіфських амазонок, варто зазначити, що це переважно могили з підбоями, катакомби, звичайні ями та невизначені через руйнування. Наприклад, в степовій частині переважають поховальні ями з підбоями, проте так не можна сказати про Подністров'я, де провідне місце належить катакомбам. Загалом поховання амазонок представлені різними типами та їх варіантами.

Нерідко вони включають могили з підбоями, катакомби, звичайні ями та ті, що стали невизначеними через руйнування. Типи ям варіюються від простих форм, таких як прямокутні, овальні, трапецієподібні, квадратні, до складніших з боковим похилим дромосом чи кам'яними ящиками. Катакомби можуть мати вхідні ями, дромоси та камери, розташовані у різних конфігураціях, таких як підбійні, повздожні чи поперечні типи. Різноманіття конструкцій свідчить про складність та розмаїття поховальних обрядів скіфських амазонок [6, с. 400].

Варто і звернути увагу на внутрішнє облаштування могил. Насамперед, стіни поховання облицьовували різними матеріалами, зокрема: дерев'яними дощечками та обкладання очеретом підбоя могильника, але є випадки, коли під час розкопок виявляли і драпірування стінок. Наприклад, в с. Кут були виявлені залишки циновок, які кріпились за допомогою кілків з дерева. Проте зустрічались і художні орнаменти і дромосі на стінках у вигляді дуги чи сегментів. Такі орнаменти були знаком переходу в потойбічний світ та зображував імітацію полога, який закривав вхід до небіжчика [3, с. 85].

За словами О. Фіалко, поховальний обряд має універсальний характер. Він має суворі правила, кожен учасник має свої обов'язки, а

супровідний інвентар та ритуальні знаряддя це речі, які не мають заміни [5, с. 90].

Зазвичай поховані амазонки лежали випростані на спині, руки були випрямлені по швах, але іноді руки лежали на кістках тазу, ноги – прямі. Це загальноприйнята система, але є різні варіації: одна або обидві ноги можуть бути зігнуті в колінах. Однак відомі і випадки відхилення від основної схеми розташування тіла, особливо кінцівок. Такий варіант простежується в Степу, Криму, Подніпров'ї. Інша варіація – ноги зігнуті в колінах і підняті догори, розпадаються у вигляді ромба, такий варіант є в похованні біля смт. Верхній Рогачик та с. Червоне (Крим). Ще один різновид – ноги випростані і схрещені в гомілках чи щиколотках. Такі випадки теж не є частими, зустрічається в Степу. На думку археологів це не типове положення тіла для скіфських амазонок. Є випадки коли тіло небіжчика лежить на правому чи лівому боці, а ноги зігнані такий варіант простежується в Степовій та Лісостеповій зоні. На думку Фіалко, така поза є винятковою для амазонок [5, с. 93].

Винятковою для скіфських амазонок є сидяча поза і ноги розташовані на Схід. Цю групу репрезентує Кримська група пам'яток [1]. В. Ольховський зазначає, що пози небіжчиць є універсальними для періоду їх існування, проте така різноманітність положення ніг та рук пов'язана з процесом розкладання тіла небіжчиць [4, с. 153].

Щодо орієнтування поховань амазонок, то варто звернути увагу на спостереження С. Бесснової, яка зазначає, що єдиної орієнтації небіжчиць в межах одного могильника немає. Провідні позиції займає орієнтація на Захід, але 21% від досліджених поховань говорить про східну орієнтацію, яка домінує в Степу і Дністровській групі [2, с. 127].

Але зустрічаються випадки орієнтування на північ – 6% та південь – 5%. Північно-західний напрямок археологи пояснюють сезонними відхиленнями через положення сонця над горизонтом в час проведення похоронної церемонії. Наприклад, в Подніпров'ї Лісостепу, то там немає сталого орієнтування, але домінує західна орієнтація. Проте в цілому поза і орієнтація амазонок відповідала поховальному обряду скіфів [5, с. 86].

Таким чином поховальний обряд скіфських амазонок був суворо регламентований. Кожен учасник мав свою чітко окреслену роль в підготовці та організації обряду і своє чітке місце в поховальній споруді, а кількість задіяних осіб зазвичай залежала від позиції небіжчиці в соціальній піраміді.

**Список використаних джерел та літератури:**

1. Бессонова С. С., Бунятян Е. П., Гаврилюк Н. А. Акташский могильник скифского времени в Восточном Крыму. Киев : Наукова думка, 1988 216 с.
2. Бессонова С. Деякі закономірності розміщення пам'яток скіфського часу в Українському Лівобережному Лісостепу. *Археологія*. 2000. Вип. 2. С. 116-131.
3. Граков Б. Н. Скифы : Науч.-попул. очерк. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1971. 170 с.
4. Ольховский В. С. Погребально-поминальная обрядность населения степной Скифии (VII–III вв. до н. э.). Москва : Наука, 1991. 253 с.
5. Фіалко О. Поховання амазонок Лісостепоного Придніпров'я. *Археологія і давня історія України*. 2019. Вип. 4 (33). С. 80-96.
6. Фіалко О. Зброя в похованнях скіфських жінок: місце та призначення. *I Всеукраїнський археологічний з'їзд: матеріали роботи*. Київ : ІА НАН України, 2019. С. 393-405.
7. Фіалко О. Чи воювали скіфські амазонки? *Магістеріум. Археологічні студії*. 2015. Вип. 60. С. 51-55.